

АТРИБУТИКА ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ЕТНОКОНТАКТНОЇ ЗОНИ (за матеріалами фольклорно-етнографічних експедицій до Харківської та Белгородської областей)

Наталія Олійник

УДК 392.5(477.54+470.325)

У статті на основі польових матеріалів розглядається атрибутика, яка була характерна для весільного обряду харківсько-белгородської етноконтактної зони в ХІХ–ХХ ст. і використовується й нині. Атрибутика несе в собі традиції, закладені нашими пращурами. Кожен предмет має конкретне магичне значення й застосовується в певній послідовності.

Ключові слова: етноконтактна зона, весільні атрибути, весільні чини, весільні традиції.

On basis of the field materials there is an examination of the attributes that are characteristic for and being used in wedding rituals of Kharkiv–Bielhorod ethno-contact zone through the XIXth – XXth and is being used nowadays. These attributes bear the marks of the ancient traditions embedded by our ancestors. Each item has a certain magical meaning and is used in definite sequence.

Key words: ethno-contact zone, wedding attributes, wedding ranks, wedding traditions.

Весілля — один з найдавніших традиційних родинних обрядів, який зберігся до другої половини ХХ ст. найцілісніше. Весільна обрядовість виконує соціальні функції, визначає стан переходу молодих до іншого соціального статусу — дівчина стає молодницею, хлопець — чоловіком.

Дослідженню та вивченню весільної обрядовості українців присвятили свої праці Х. Вовк, П. Тарасевський, П. Чубинський, М. Сумцов, Г. Танцюра, М. Маркевич, Н. Здоровега, М. Шубравська, В. Борисенко, Л. Єфремова, З. Марчук, І. Цербіна та ін.

Метою статті є аналіз атрибутів весільної обрядовості українців за матеріалами фольклорно-етнографічних експедицій населеними пунктами етноконтактної зони північних районів Харківської області (Вовчанський та Золочівський) та південних районів Белгородської області (Грайворонський та Шебекинський).

У кожному з обрядів календарного циклу чи родинно-сімейної обрядовості використовуються певні атрибути. Атрибутами є речі та предмети, які в тому чи іншому обряді набувають символічного значення. Весільні атрибути можна умовно поділити на *побутові речі* (кожух, хустка, хліб, гарбуз, палиця, курка тощо), що поза обрядом утрачають символічне зна-

чення, та *спеціально виготовлені* для весілля (гільце, світильник, весільний вінок, обрядові хліби тощо).

Розглянемо побутові речі, які використовувались у весільній обрядовості українців згаданої етноконтактної зони протягом ХХ — на початку ХХІ ст.

Коли юнак мав намір одружитися, то виконати відповідальну справу — посватати дівчину — запрошували двох поважних чоловіків, які вміли «добре говорити». Вони могли бути сторонніми людьми або родичами. Молодий давав їм у руки по палиці «на знак їхніх від нього повноважень і посольства» [1, с. 68]. Заходячи до хати, вони залишали палиці в сінях, а в хаті починали розмову «про телицю» чи «куницю». Коли старости прийшли не від коханого хлопця, то дівка могла викинути палиці на вулицю. «Параска замітила, що свати в хаті сидять, ввійшла в сіни, палки старостів к чорту за двір повикидала; тоді прийшла, поздоровкалась: “Ідіть, дядьки, коні ваші подročились, повтікали!” — Ті зглянулись: “Це ж треба йти!”» Хліб узяли й більше не приходили [2, с. 119].

З палицею ходила старша дружка, коли запрошували на весілля. Після запрошення,

«шоб жилося гарно молодим, палку треба було переломити й перекинути через хату» [4, с. 101–102]. Палицю також використовували при обсіпанні молодого. У с. Довжик Золочівського району «матері на плечі накидали вивернутий кожух, вона сідала на палку, як на коня, і обсіпала молодого. Палку перев'язували хусткою, а коли мати обсіпає сина, тоді палку перекидали через хату» [5]. У цьому ж селі палицю міг замінити рогац, який через хату перекидав дружку. «Коли рогац перелетить через хату, це добре — невістка буде тут жити, а коли впаде знову в двір, то невістка вернеться назад до батьків» [6]. На нашу думку, у наведених прикладах палиця виступає «охоронним засобом від чарівництва» [7, с. 80], є символом повноважень.

Ще одним атрибутом весільної обрядовості був «кіл», «кілок», «чп». Кілок був завдовжки 1–1,5 м, з одного боку заструганий. Його забивали в землю біля хвіртки чи біля порога на третій день весілля, коли одружувався останній син. Забивати кіл мали право всі гості, які гуляли на весіллі. Для цього треба було заплатити гроші й ударити по кілку. На нього лили воду «шоб у землю легше йшов», забивали його в землю повністю. За поясненнями інформантів, «кол б'ють — закріплюють жисть». Це робили, щоб молода невістка не пішла з хати свекрів, бо за традицією найменший син мав доглянути батьків. На сучасному етапі обряд дещо змінився: «Скільки синів не було, на кожному весіллі кіл б'ють. І зараз кіл б'ють» [8]. У с. Большетроїцькому кажуть: «Шоб нівеста прижилася». Звичай забивати «дерев'яний кіл» також запозичено з українського весілля до весільної обрядовості південноросійських сіл Белгородщини [3, с. 149].

В обрядах традиційної народної культури були певні символи, відомі всім учасникам обряду. Про них не обов'язково було говорити. Виявляючи свою незгоду піти заміж, дівчина повертала хліб старостам або підносила «гарбуза» молодому, що означало — сватання не відбулося. У с. Вознесенівка про невдале сватання казали: «Гарбуза спік, або спік гарбуза».

У разі невдалого сватання, щоб не було соромно повертатися назад, на Слобожанщині сватати ходили ввечері, намагалися йти мовчки і по можливості не вулицею. Слід додати, що звичай при відмові вручати гарбуза запозичений у весільний обряд і етнічними росіянами [3, с. 146].

Молодій родині зичили щастя, здоров'я, добробуту, багатства. Багатство асоціюється зі звичаєм саджати молодих на кожух, вивернутий вовною догори. За М. Сумцовим, «розміщення молодих на вивернуту хутром догори шубу наділяє молодих здоров'ям і багатством» [7, с. 90]. Такий звичай у деяких обстежених селах зберігся майже до 1980-х років. На вивернутий вовною догори кожух молодих саджали на покуті, на кожусі вони їхали на підводі, ставали колінами на кожух під час благословення батьків. Мати молодого, коли виряджала сина до молодої, одягала вивернутий кожух і обсіпала його дрібними грошима, зерном, горіхами, цукерками, насінням, хмелем... У с. Зозулі Борисівського району [9] та с. Довжик Золочівського району «молодому простеляють кожух, шоб молодий стояв на кожусі. Мати сідає на палку, ходє навколо молодого і обсіпає» [10]. Гадаємо, волохатий кожух є символом тепла, а в переносному значенні збагачення, бо «нагрітися» й «збагатитися» певною мірою є синонімами. І навпаки — шерстистий чи ворсистий шкурі або тканині протистояла «гола» долоня руки.

За висловленням «шоб молоді не були голі» молода на сватанні розрізала хліб, обмотавши ніж хусткою. За стіл молоду заводили, тримаючи її руку через хустку чи рушник. Коли мати виряджала сина, коней виводила на дорогу за хустку. «Голою рукою ніззя виводить коней, а то бідність буде. Свекруха пирихристицьця, платочком за поводи возьмицьця і коней з двора вивиде» [2, с. 140]. Із цією ж метою, коли молодих благословляли, ікони мали бути в рушниках. «Міч» також не брали голими руками, а обмотували хусткою та обв'язували стрічкою. Навіть обрядовий хліб, коровай, шишки «підперезували». На хуто-

рі Крейдяни Вовчанського району «шишки робили круглячками [пампушками. — Н. О.], а тоді обводили кругом тістом..., шоб кісто голе не було» [11].

Слід зазначити, що молоді на весіллі є недоторканими особами. Підготовка до обряду переходу з одного соціального стану до іншого мала неабияке значення для них (особливо це стосувалося молодої), тому в перший день весілля їх оберігали дружка та свашки.

Хустка, крім застереження від бідності, виконувала важливу роль на сватанні. Дівчина в'язала її до руки парубка, що означало згоду на шлюб. Цією хусткою свашки, після того як розплели косу, здійснювали обряд «покривання молодої». Після обряду дружки співали:

*Ой ви, свашки-стерви,
Нашо косу стерли,
Ізтерли, зломали
Й під хустку сховали* [12].

У с. Варварівка Вовчанського району «косу молодій розплітали свашки і закручували волосся гулькою, і вже не розкручуй і не заплітай, а то як заплетеш, то чоловікові ум заплетеш» [13]. У повоєнні роки «косу не розплітали вже. Я ж іду заміж, а коса тіліпається, а міні каже мати: “Так, молодиде, підбери косу, закрути закрутку, ти тепер не дівка”» [14].

Одним з атрибутів на весіллі була жива курка. У населених пунктах Вовчанського й Золочівського районів на перший день весілля, коли батьки виряджали дочку до свекрухи, мати давала їй курку «на плід» або ж свашка мала сама вкрасти її. Таку саму функцію курка виконувала на волинському весіллі — «мати давала курку, а молода впускала її в гопик», або ж «мусово в хату» [15, с. 208]. За допомогою курки ворожили на майбутнє подружнє життя молодих. У с. Вознесенівка курку везли до двору молодого на другий день весілля. «Курку наряджали в ленти, цвітки... У дворі курку пускали на землю. Якщо курка піде до сараю, значить, по двору молода, а як з двору плигне і полетіла, то вже все» [8]. Аналогічна дія з куркою відбувала-

ся в с. Большетроїцьке, де обряд називається «зозулю виганяти». Про побутування такого дійства надає інформацію і П. Тарасевський [2, с. 158]. Слід зазначити, що в селах Большетроїцьке й Зимовеньки звичай «зозулю виганяти» на другий день весілля зберігся й дотепер.

«Курка є символом прекрасних материнських якостей, ніжної і турботливої вдачі» [16, с. 77]. Тому при обсіпанні молодих дрібними грошима треба було принести додому копійку і покласти в гніздо, щоб квочки сідали — «хоч трошки взять, шоб квочка курчат водила» [17].

Хліб у весільній обрядовості посідав одне з чільних місць. За висловлюваннями інформантів, для добробуту майбутньої сім'ї «без хліба не ходили». Сватати також приходили з хлібом. Це був один з найважливіших моментів передвесільного циклу, який визначав подальшу долю шлюбу та самого весілля. На знак згоди хліб міняли, розрізали навпіл або ламали. Хліб у традиційній культурі завжди був символом добробуту, гостинності господарів. У с. Довжик «біля порога хати ставлять стулку, на яку кладуть хліб і сіль. З молодого потребують викуп, а потім виходє мати і запрошує до хати» [10]. Сіль у поєднанні з хлібом — символ гостинності й оберега. У день весілля молода невістка їхала до свекрухи з хлібом: «Молода приходе до свекрухи, віддає хліб і каже: “Прийміть, мамо, оцю хлібину, а мене считайте за рідну дитину”» [10].

Головним обрядовим хлібом на весіллі був коровай. «Коровай — це священний хліб, що має дуже велике ритуальне значення і що, без жодного сумніву, фігурував колись як жертвова річ» [18, с. 244]. Крім короваю, у досліджуваних селах випікали калач, лежень, а також шишки, які привозила сваха від молодого й роздавала всім гостям. Сват привозив глечик з вином чи квасом, який був накритий спеціально випеченою шишкою. На Харківщині рідним і хрещеним батькам молоді дарували також спеціально випечені великі шишки. Молодим стрічкою зв'язували до купи дві шишки. У с. Сподарюшине Грайворонського району

для молодих випікали «парну шишку». Тісто розкачували «стьожкою», як і для звичайної шишки, але одна «стьожка» була довша, щоб кінцем обмотати і другу шишку. У кожному шишку встромляли палички, на які саджали виліплені з тіста голуби, котрі «дивилися» один на одного [19]. На хуторі Крейдяни Вовчанського району на кожному шишку саджали по дві пташки [11].

На дівич-вечорі чи вечоринах дружки виготовляли штучні вінок і квітки. Вінок молодій одягали на голову, його ще називали «цвіток», він виступає символом дівочтва, молодості. Квітки шили зі стрічки, і називалися вони «віночками». Їх виготовляли із червоної стрічки. Коли ж у молодого чи молодої вже помер хтось із батьків, квітка була зеленого чи блакитного кольору. Виготовляли два «віночка» й кріпили їх до вінка молодої з обох боків. На весіллі один з них відрізали й пришивали молодому до картуза. У повоєнні роки на весілля купували воскові вінки, але дві квітки виготовляли з кольорових стрічок. «Віночки» після весілля «заводили в ікони, і вони там зберігалися все життя». У 80-х роках ХХ ст., за інформацією А. Ніжник, у с. Іванівська Лисиця Грайворонського району «віночки з весільного вінка клали в ікони» [20].

На весілля в хаті молодого виготовляли «світільник», або його ще називали «мечик», «міч». Це був букет із живих, сухих чи штучних квітів, який тримала світилка, сестра чи племінниця молодого. Майже в усіх селах Вовчанського району в букет встромляли дві свічки, зв'язані до купи, й вистругану з дерева голову коня. За спогадами Г. Шеленко, на деяких вулицях с. Мала Вовча Вовчанського району «в міч в середину встромляли гілочку, на якій з тіста був запечений хрест» [21].

На звичай готувати світільник з виструганою головою коня натрапляємо і в описах весілля Старобільського повіту [22]. На нашу думку, пара свічок відбиває уявлення про щасливе подружнє життя, а голова коня, імовірно, засвідчувала належність молодого до козацького роду. В. Борисенко схиляється до думки,

що, «очевидно, в далекому минулому в них поєднувались елементи любовної і захисної магії» [23, с. 65]. Підтвердженням цієї думки є інформація про момент весільного обряду, коли молоді сиділи на покуті, а свашка запалювала свічки й тричі обводила навколо голів молодих з побажаннями щасливого подружнього життя. У с. Іванівська Лисиця Грайворонського району в «мечик» ставили три свічки. Свашка «наклоняла молодих, дєлала хрест тим мечем і віддавала його світилці, і та держе його, поки заберуть молодих» [24]. Подібний до цього обряд наприкінці ХІХ ст. описує П. Тарасевський. «Свашка бере у світилки міч, тричі коло голови молодих обведе мечем та ше й притуле до голови; а тоді 'ддасть міч світилці» [2, с. 145].

Спеціальним атрибутом, який виготовляли дружки до весілля, було «гільце». Зазвичай його робили з гілки сосни чи вишні, прикрашали паперовими квітами, стрічками. Його ще називали «рясне» [3, с. 147; 22, с. 218], «теремок» [3, с. 147; 22, с. 926, 964]. На верхівку гільця чіпляли велику червону квітку, що символізувала незайманість [4, с. 104–108]. Гільце ставили в пшеницю, жито, хрестовину чи спеціально спечену хлібину. У с. Мала Вовча Вовчанського району його називали «теремок». «Гілка сосни, канхвети, квіти паперові, із соломи робили хвинарики. Ми ще дітьми були і бігали дивитися, казали: “Ходить подивимось, який теремок зробили”. Зверху на теремку була велика квітка» [25]. У с. Тополя Грайворонського району гільце називали «квітка». «Міні подруги “квітку” нарядили і приїхали нас забирати, і ту квітку взяли. Тоді з тією квіткою кругом вулиці ходять. Дружко носе на другий день весілля, як самошедчі стрибають, еслі вона [молода. — Н. О.] чесна. Всім чіпляють красні ленточки». Квітку несли до батьків молодої, встромляли в солом'яний дах хати [14].

Кульмінаційним моментом весілля було повідомлення, що молода була незайманою. Н. Здоровега наводить приклад веселоців на Поліссі, який називався «Харитона скакати».

«З дому молодого відправлялись послі до матері невістки з повідомленням про щасливий кінець шлюбної ночі. Матері передавали печену курку, прикрашену барвінком, калиною, червоною вовною, підфарбовану в червоний колір горілку, оздоблену також колосками жита, калиною, калач, обв'язаний червоними вовняними нитками» [26, с. 123–124]. У с. Зимовеньки Шебекинського району на другий день несли калину. «Раніш, еслі молода девственніца, упереді свадьби іде дєвочка, з боку жениха, і несе букет калини [узимку. — Н. О.], і красна лента почеплена, а влітку букет квітів і червона стрічка. А як ідуть без красної ленти, вона [молода. — Н. О.] не девственніца» [27].

Червоний колір, за твердженням О. Потєбні, є символом незайманості. Калина також є символом дівочтва, краси й любові [28, с. 45]. У весільній обрядовості переважає червоний колір. Калиною обов'язково прикрашають обрядовий хліб, коли молода дівчина є «чесною».

У ХХ ст. обрядові дії з приводу «чесної» чи «нечесної» молодої відбувалися на другий день весілля. У ХІХ ст., за П. Чубинським, сповістити батьків про збереження молодою цнотливості йшли ввечері першого дня весілля. «Батьки жениха в цей час наливали пляшку гарної наливки, до шийки пляшки прив'язували гілочку калини і з братом молодої, у супроводі музик, відсилали батькам молодої... У Липецькій слободі Харківської губернії всі гості під орудою дружка йдуть до батьків молодої, щоб поставити до відома про поведінку їх дочки, до того ж дружок бере з собою сорочку молодої» [29, с. 180]. «Коли молода чесна, на вулицю вивішували сорочку чи простирадло. На другий день весілля виготовляли червоний прапор, носили його по селі, з ним також ішли до батьків молодої з піснями. «Гілку таку виломили, ленти по прив'язували і все. Ішли від молодого до батьків молодої з флагом, показували, що молода чесна» [9]. У с. Вознесенівка співали:

*Їхали бояри горою
Ой везли корогви з собою,*

*А на тих корогвах малювання —
Оце ж тобі, Надічка, дівування [8].*

А коли молода нечесна, «на батьків надівали хомут з коня і водили по вулиці, приказуючи: “Уже в дочки хомут”» [30]. Співали:

*Ой щоб тобі та морозеньку!
Що заморозив да калиноньку,
Да засмутив да родиноньку [31, с. 152].*

Підтвердженням «нечесності молодої» в с. Вознесенівка Шебекинського району червону калину брали з короваю, кидали на долівку й топтали її.

Символ парності у весіллі пронизує побутові й спеціально виготовлені атрибути. Перед молодими ставили дві пляшки, зв'язані до купи червоною стрічкою, дві тарілки, дві ложки, які мати віддавала, коли виряджала дочку до свекрухи. Молодим виготовляли два «віночки», пекли два лежні. Один з них віддавали молодій, а другий залишався в батьків молодої. На хуторі Крейдяни Вовчанського району на весіллі гостям «давали по дві шишки, по кусочку лежня і короваю» [11].

Слід зазначити, що весіллю притаманний і символ трикратності в діях та вербальних формулах. У старостів тричі запитують дозволу щодо виконання тієї чи іншої відповідальної дії: коровай розрізати, молоду покрити тощо, тричі обводять навколо столу; молодий має пройти через троє дверей, перш ніж побачить молоду; під час покривання молодій тричі одягають очіпок тощо.

Атрибути після використання у весільній обрядовості зберігаються або знищуються.

Наприклад, обрядовий хліб підлягає спільному ритуальному знищенню двома родами на знак їх споріднення. Запечену курку, яку приносять матері на знак подяки за «гарну дочку», також ділять між усіма гостями.

«Гільце» після весілля зберігали на горищі чи на даху хати не менше ніж рік, у деяких місцевостях молода могла його розламати й роздати дружкам на згадку. За народними віруваннями, треба було принести додому

шишку або квітку з весілля — якщо нічого не приніс, то вважається, що ти й на весіллі не був.

Квіти з вінка «заходили» в ікони, якими благословляли молодих і зберігали все життя на почесному місці в хаті — на покуті. Імовірно, вони були оберегами шлюбного життя молодих. Весільний рушник та вбрання молодої також зберігали й передавали з роду до роду. Убрання мало лікувальні властивості, особливо «хвата». Нею накривали чи вмотували дитину, коли та хворіла чи погано спала. Названі речі є символом шлюбу, тому з жінкою вони

мали бути впродовж її життя й оберігати всю родину.

Підсумовуючи використання атрибутів весільної обрядовості українців етноконтактної зони, доходимо висновку, що атрибути є необхідними її елементами. Їх використання має свої локальні особливості. З часом вони зазнали змін, а деякі взагалі зникли (гільце, мечик, палиця в руках сторостів чи дружки тощо). Деякі атрибути використовуються й донині в архаїчних формах чи трансформованому вигляді (курка, коровай, шишки тощо).

1. *Калиновський Г.* Опис весільних українських простонародних обрядів. 1777 // Весілля : у 2 кн. — К. : Наукова думка, 1970. — Кн. 1. — С. 68–74.

2. *Тарасевський П.* Весіле в Борисівці, Валуй. пов. в Вороніжчині // Матеріали до української етнології. — Л., 1919. — Т. XIX–XX. — С. 118–158.

3. *Сисоєва Г. Я.* Проблемы изучения фольклорных традиций украинских переселенцев на юге России // Міжнародна науково-практична конференція «Традиційна народна культура: збереження самобутності в умовах глобалізації». — Х. : Регіон-інформ, 2004. — С. 142–151.

4. Муравський шлях — 97. Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції / упоряд. : М. М. Красиков, В. М. Осадча, Н. П. Олійник, М. О. Семенова. — Х., 1998. — 360 с.

5. Записала Н. Олійник 20.07.2000 р. в с. Довжик Золочівського р-ну від Марії Тихонівни Решетняк, 1914 р. н.

6. Записала Н. Олійник 28.10.2000 р. в с. Довжик Золочівського р-ну від Ольги Іванівни Марченко, 1923 р. н.

7. *Сумцов Н. Ф.* О свадебных обрядах, преимущественно русских // Символика славянских обрядов. — М. : Восточная литература, 1996. — С. 6–157.

8. Записала Н. Олійник 28.09.2003 р. в с. Вознесенівка Шебекинського р-ну від гурту.

9. Записала Н. Олійник 22.07.2008 р. в с. Зозулі Борисівського р-ну від Лідії Олексіївни Острась, 1931 р. н., та Миколи Івановича Острася, 1930 р. н.

10. Записала Н. Олійник 30.07.2001 р. в с. Довжик Золочівського р-ну від Марії Олександрівни Усик, 1933 р. н., Антоніни Василівни Пузич, 1929 р. н., та Анастасії Степанівни Прохорової, 1929 р. н.

11. Записала Н. Олійник 19.07.2003 р. в с. Білий Колодязь Вовчанського р-ну від Ірини Тарасівни Краснокутської, 1903 р. н. (с. Крейдяни Вовчанського р-ну).

12. Записали В. Сушко та В. Бойко 28.08.2004 р. в с. Максимівка Шебекинського р-ну від Галини Володимирівни Козак, 1972 р. н.

13. Записала Н. Олійник 21.07.2003 р. с. Новоолександрівка Вовчанського р-ну від Єлизавети Опанасівни Верби, 1913 р. н. (с. Варварівка Вовчанського р-ну).

14. Записала Н. Олійник 28.07.2007 р. в с. Тополя Грайворонського р-ну від Олени Іллівни Чалої, 1928 р. н.

15. *Марчук З. В.* Українське весілля: генеалогія обряду. — Луцьк : Інститут культурної антропології, 2005. — 280 с.

16. Словник символів. — К. : редакція часопису «Народознавство», 1997. — 55 с.

17. Записала Н. Олійник 27.09.2003 р. в с. Большетройцьке Шебекинського р-ну від Ганни Архипівни Яловенко, 1931 р. н., Віри Яківни Гусинської, 1926 р. н.

18. *Вовк Х. К.* Шлюбний ритуал та обряди на Україні // Студії з української етнографії та антропології. — К. : Мистецтво, 1995. — С. 219–323.

19. Записала Н. Олійник 31.07.2007 р. в с. Сподарюшино Грайворонського р-ну.

20. Записала Н. Олійник 20.07.2007 р. в с. Іванівська Лисиця Грайворонського р-ну від Антоніни Андріївни Ніжник, 1941 р. н., та Віри Єгорівни Михайленко, 1929 р. н.

21. Записала Н. Олійник 18.07.2003 р. в с. Охрімівка Вовчанського р-ну від Галини Михайлівни Шеленко, 1947 р. н. (с. Мала Вовча Вовчанського р-ну).

22. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Старобельский уезд: Очерки по этнографии края. Т. 1 / под ред. В. В. Иванова. — Х. : Изд-во губ. стат. комитета, 1898. — 1012 с.

23. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні. Історико-етнографічне дослідження. — К. : Наукова думка, 1988. — 189 с.

24. Записала Н. Олійник 19.07.2007 р. в с. Іванівська Лисиця Грайворонського р-ну від Віри Єгорівни Михайленко, 1929 р. н., Лідії Єгорівни Ярошенко, 1938 р. н.

25. Записала Н. Олійник 2003 р. в с. Мала Вовча Вовчанського р-ну від Марії Іванівни Шелест, 1910 р. н.

26. *Здоровега Н. І.* Нариси народної весільної обрядовості на Україні. — К. : Наукова думка, 1974. — 158 с.

27. Записала Н. Олійник 27.09.2003 р. в с. Большетройцьке Шебекинського р-ну від Ганни Архипівни Яловенко, 1931 р. н. (с. Зимовеньки Шебекинського р-ну).

28. *Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии. — Х., 1865. — 168 с.

29. *Чубинський П. П.* Мудрість віків : у 2 кн. — К. : Мистецтво, 1995. — Кн. II. — С. 78–188.

30. Записала Н. Олійник 02.07.1994 р. в с. Рясне Золочівського р-ну від Ганни Опанасівни Вигуляр, 1926 р. н., та Миколи Дмитровича Вигуляра, 1926 р. н.

31. *Маркевич М. А.* Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К. : Либідь, 1992. — С. 52–169.